

Toen Alfrink in 1976 een punt achter zijn carrière moest zetten, was hij een bekend Nederlander geworden. De eerste vijftig jaar van zijn leven daarentegen kenden zijn leeftijdgenoten hem als een studiebolk, zijn parochianen als een vriendelijke maar wat afstandelijke kapelaan, en zijn studenten aan seminarie en universiteit als een geleerde maar saaie professor — en daarmee was zó ongeveer alles wel gezegd. Over een dergelijk leven valt nauwelijks wat te vertellen. Op die manier is het eerste deel van het boek vooral een schets van het katholieke en meer nog het kerkelijke en cléricale leven in de eerste eeuwhelft geworden. Te concluderen uit de talrijke karakteristieke verhalen, achterklap en grappen kent de schrijver dat milieu uitstekend en zo verduidelijkt dit hier en daar wat erg uitvoerige gedeelte heel fraai de vanzelfsprekendheden en het dagelijks leven van een noest werkende, cléricale celibataire, en daarmee de latere confrontatie met de opstandige katholieken uit de jaren vijftig en zestig.

Dit boek is het tegendeel van een hagiografie. Er zijn zelfs passages waarin de held van het verhaal er werkelijk allerbelabberdst uit naar voren komt. Dieptepunt in dit opzicht vond ik de schets van Alfrinks optreden in de zogenaamde Huissense affaire, een 'Opstand in de Betuwe' (211 -220). Hier lag het het aartsbisdom jarenlang overhoop met de dominicanen en hun parochianen over de sluiting van een openbare kapel. In Van Schaiks schets figureert Alfrink als een ouderwetse, tirannieke en zich superieur voelende 'wereldheer'. In andere kwesties kreeg ik soms het gevoel dat de schrijver zijn kritische zin iets te ver dreef. Zo wil hij de overgeleverde beeldvorming rond het mandement van 1954, die een progressieve Alfrink opvoert als tegenpool van conservatieve Limburgers, herzien (waarbij hij overigens kan verwijzen naar enkele recente artikelen over het mandement) maar laat daarbij sommige fasen uit de voorgeschiedenis van het mandement, bij voorbeeld de 'aankleding' van het Roermondse stuk door Alfrink en zijn medestanders ten onrechte geheel buiten beschouwing (220-239).

Mocht ik een wat principiëlere kanttekening maken, dan zou die betrekking hebben op de disciplinaire achtergrond van waaruit het boek is geconcipieerd. Het is me iets te veel geschiedenis van kerk, curie, hiërarchie, clerus e.t.q. die het raamwerk van de levensschets vormt, en wat te weinig politieke, sociale en culturele geschiedenis van de Nederlandse katholieken. Natuurlijk komt ook dit laatste regelmatig aan de orde. Omdat Alfrink in de affaire-Terruwe een rol heeft gespeeld (260-262), komen ook het effect van psychologie en geestelijke volksgezondheid onder de katholieken heel even ter sprake, Alfrinks voorzitterschap van Pax Christi brengt de politiek op het toneel (370-374), en zo is er wel meer te vermelden. Wanneer een biografie echter een verhaal is over de verhouding van held en omgeving, dan wordt die laatste toch hoofdzakelijk vanuit kerkhistorisch perspectief gepresenteerd. Het duidelijkst wordt dat misschien op het moment dat de schrijver zich gedrongen voelt de historische achtergronden van het Nederlands katholicisme te schetsen en zich daarbij uitvoerig maar ook exclusief oriënteert op een al wat ouder artikel van kerkhistoricus en grootseminarie-professor Abbink, daarbij alle historiografische debatten van de laatste drie decennia of langer omzeilend (282-285). De literatuurlijst aan het einde van het boek bevestigt deze indruk.

Misschien dat de schrijver dit zelf ook in gedachte had toen hij zijn boek als ondertitel 'een biografie' (curs. van mij, PL) meegaf. Niemand weet wat de toekomst nog zal brengen, maar voorlopig mag Van Schaiks Alfrink-boek als buitengewoon betrouwbaar en lezenswaardig gelden.

P. Luykx

C. Willemsen, *Van God los. Geschiedenis van de psychiatrische inrichting Sint-Antonius, 1902-1967* (Breda: De Geus, 1997, 384 blz., ISBN 90 5226 445 7).

Van God los, zo laat H. C. A. Ernst, emeritus bisschop van Breda, in zijn ten geleide voor alle

zekerheid weten, is 'een volksuitdrukking, die betekent dat iemand geestelijk niet helemaal gezond is'. Er dient vooral niet onder te worden verstaan dat de mensen die in Sint-Antonius waren opgenomen niet met God waren verbonden. Zij werden immers verzorgd door religieuzen en namen deel aan de kerkelijke diensten en activiteiten. Bovendien is Ernst ervan overtuigd dat evenals vroeger ook thans 'het religieuze niet alleen ziekmakend maar meer nog genezend werken kan'. Dit is een interessante uitspraak die om nader onderzoek vraagt.

De auteur van het boek, de historicus Cees Willemsen, indertijd gedurende twee jaar leerling-verpleegkundige in Sint-Antonius maar in 1972 na een conflict ontslagen, richt zich evenwel niet specifiek op de ziekmakende of genezende werking van religie. Hooguit kan uit een enkel voorbeeld een ziekmakend effect worden afgeleid, zoals in het geval van 'Ans Derks' die volgens haar pastoor leed aan 'bizarre afwijkingen op seksueel-religieus gebied' (124) en in de jaren dertig in Sint-Antonius werd opgenomen. Of van religie een genezende werking uitging blijft onbesproken. Des te meer aandacht besteedt Willemsen aan het functioneren van Sint-Antonius als een gemeenschap van religieuzen en de geleidelijke uitholling ervan toen vanaf de jaren vijftig lekenverpleegsters hun intree deden en het tij van secularisering en reorganisatie van de geestelijke gezondheidszorg onafwendbaar bleek.

Willemsen beschrijft de geschiedenis van Sint-Antonius in het Brabantse Leur vanaf 1902, toen het als gasthuis voor zieke hulpbehoevenden en ouden van dagen werd opgericht door de congregatie der penitenten-recollectinen in Breda, tot eind 1967, toen de oprichting van de stichting Het Hooghuis het begin van samenwerking met andere psychiatrische instellingen in de regio en daarmee het eind van de relatief zelfstandige positie van Sint-Antonius markeerde. Over de periode na 1967 zal in een volgend boek worden gerapporteerd. Willemsen baseert zijn relaas over de eerste drie decennia onder meer op jaarverslagen van de congregatie en verslagen van de inspecteur van het Staatstoezicht op krankzinnigen en krankzinnigengestichten. Voor de latere periode maakt hij behalve van schriftelijke bronnen — onder meer notulen van bestuursvergaderingen, correspondentie, beknopte patiëntenstatussen — ook gebruik van mondelinge getuigenissen van religieuzen, van wie de verhalen in enkele gevallen teruggaan tot 1930. Ook een drietal dokters die vanaf vlak voor de Tweede Wereldoorlog dan wel vanaf kort daarna in Leur hebben gewerkt, ander personeel en enkele voormalige patiënten komen aan het woord. In totaal heeft Willemsen ruim veertig mensen geïnterviewd.

Het boek bestaat uit drie chronologisch opeenvolgende delen met ieder drie ongenummerde, rijk geïllustreerde hoofdstukken, aan het eind gevolgd door een overzicht van de gebruikte bronnen, een wat beknopt uitgevallen literatuurlijst en een des te uitgebreider namen- en zakenregister. Het eerste deel behandelt de periode tot 1932. Sint-Antonius ontwikkelde zich aanvankelijk van gasthuis tot 'aangewezen inrichting' (1910), hetgeen betekende dat men meer dan twee krankzinnigen mocht verzorgen zonder een krankzinnigengesticht te zijn, en vervolgens tot psychiatrische inrichting met een psychiater als geneesheer-directeur en althans enkele zusters met een diploma krankzinnigenverpleging. Waren aanvankelijk ook mannen opgenomen, later in deze periode werden de opnames beperkt tot vrouwen — zogenaamde rustige krankzinnigen, zwakzinnigen en epilepsielidsters. In 1931 werkten in Sint-Antonius dertig verpleegsters op ongeveer tweehonderd verpleegden.

De tweede periode, van 1932 tot 1950, wordt begrensd door de komst en het vertrek van J.M. Kok als eerste psychiater en geneesheer-directeur van Sint-Antonius. In 1932 werd met de opening van het Mariapaviljoen voor derdeklas patiënten het klassensysteem geïntroduceerd. In het hoofdgebouw kwam spoedig daarna een klasse-afdeling tot stand. Tevens werd in de jaren dertig geleidelijk het biologisch of medisch model ingevoerd. Psychiatrische patiënten werden als lichamelijke zieken behandeld. Naast baden- en slaapkuren en kalmeringsmiddelen werd

gebruik gemaakt van de cardiazolshockkuur en, met de komst van een tweede arts in 1938, ook van de insulinekuur en de electroshockkuur. Het schrijvende verhaal over de eerder vermelde patiënte 'Ans Derks' demonstreert hoe angstwekkend het vooruitzicht van weer een cardiazolkuur kon zijn. Daarnaast verschaffen de verhalen van de religieuze interessante informatie over hun lange dagen en intense gewoog. Hun aantal steeg tot zestig in 1939, tegenover 245 patiënten.

De periode van 1950 tot 1967 was er een van verdergaande professionalisering, differentiatie en, uiteindelijk, fusie. Onder geneesheer-directeur F. J. M. Schmidt werden vanaf 1955 ook lekenverpleegsters aangenomen. Patiënten werden minder dan voorheen ingezet voor werk in het huishouden en de tuin. Daarvoor in de plaats kwamen creatieve en arbeidstherapie onder begeleiding van arbeidstherapeuten. Bovendien bleef het medisch model nog volop van kracht. Een voormalig patiënte vertelt over haar (wederom) angstige ervaringen met de insulinekuur. Voor de religieuze bracht deze periode een versoepeling van de kloosterregel met zich mee. De komst van lekenverpleegsters betekende uiteindelijk ook dat leidinggevende posities als die van afdelingshoofd tevens door leken konden worden vervuld. Zelfs voor mannelijke leken, zoals in 1965 voor een chef-kok, werden in het kader van rationalisering en modernisering de deuren van Sint-Antonius geopend.

Willemsens boek verschaft een boeiend en dankzij de interviews levendig beeld van de geschiedenis van Sint-Antonius. Het is een geschiedenis van glorie en verval van het kloosterleven, van katholieke religieuze en politieke cultuur, en uiteraard van psychiatrische zorg en praktijk. Er is alle reden om uit te zien naar het volgende boek!

Marijke Gijswijt-Hofstra

H. Righart, P. Luykx, ed., *Generatiemix. Leeftijdsgroepen en cultuur* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 1998, 226 blz., f34,90, ISBN 90 295 3508 3).

Werd de Nederlandse samenleving in de eerste helft van deze eeuw bij voorkeur in sociale klassen verdeeld en na de Tweede Wereldoorlog in zuilen, momenteel heeft het onderscheid naar generaties enige populariteit verworven. Daaraan zijn ongetwijfeld de roerige jaren zestig, met hun 'protestgeneratie', tot op zekere hoogte debet, maar de sterk gegroeide interesse in ons land voor het generatieverschijnsel in het algemeen moet toch vooral worden toegeschreven aan de publicaties van de Utrechtse socioloog Henk Becker. Bekend werd met name zijn boek uit 1992, *Generaties en hun kansen*, waarin hij de stelling verdedigt dat het behoren tot een van de door hem beschreven vier generaties bijdraagt tot de mate van slagen of falen in maatschappelijk opzicht.

De hier besproken bundel opstellen vormt de neerslag van een congresdag over het generatieconcept, einde 1996 georganiseerd door de Vereniging voor de geschiedenis van de twintigste eeuw. De bundel wordt geopend met een stuk van Becker, sterk programmatisch en solide van opzet, maar na wat hij eerder schreef over dit onderwerp weinig origineel. De slotbeschouwing is van de redacteuren die eveneens hun sporen op dit gebied hebben verdiend.

Tussen deze polen staan zes bijdragen die zeer diverse onderwerpen behandelen, onder meer afkomstig uit de literatuur-, muziek- en architectuurgeschiedenis. Voorts komen de vrouwenbeweging en de verhouding tussen de generaties in de jaren negentig aan bod.

Het is een aardige bundel opstellen geworden waaruit voor de geïnteresseerde in het generatieverschijnsel veel valt te leren, maar van enige samenhang tussen het gebodene is nauwelijks